

GELLÉRI GÁBOR

Mit keres az antropológia a cyber-ben – és a cyber az antropológiában?

Közhelyértékű, ám valószínűleg helytálló állítás, hogy az internetes hálózat kialakulása és használatának elterjedése az egész világon több szempontból is az utolsó huszonöt év egyik legnagyobb jelentőségű folyamata. Születésével párhuzamosan, már a kezdetektől megjelent tudományos vizsgálatának igénye – ám ez a tudományos vizsgálat módszereit, eszközeit és célkitűzéseit tekintve még ma is igen képlékeny, és a nemzetközi gyakorlatban is gyakran a tényleges kutatást megnehezítő definíciós problémákkal küzd. A tanulmány egy konkrét terepmunka tapasztalatai alapján megpróbál néhány fogalmi, módszertani és tematikai kérdést tisztázni.

Az internetes hálózat gyors elterjedése óta meghirdették a cyberszociológia, a cyberpszichológia, a cyberantropológia és más cybertudományok megszületését, nemzetközi konferenciákon szekciókat, folyóiratokban rovatokat szentelnek ezeknek, mégis számtalanszor bizonytalan, a „való világ” tudományos igényeihez képest túlságosan is elmosódott és körülíratlan (szub)diszciplínák maradnak, melyek öndefiníciójukat a specifikus közeg vizsgálatával elégségesnek tekintik. Néha besorolásuk annyira esetleges, hogy az is felmerül az olvasóban, nem valami egységes (avagy egységesen bizonytalan) cybertudomány (*cyber-science*, netán „cyberology”) részét képezik-e. Ugyanakkor azzal is szembesülhetünk, hogy a való világ „magas”, módszertanilag és elméletileg igényes tudományossága nem feltétlenül szentel kellő figyelmet a cybertér eseményeinek, gyakran érezhetően idegenkedik tőle – s így szakadék keletkezik közöttük és az új közegben tevékenykedő, általuk gyakori tudományos bizonytalanságaik és tematikus kicsapongásaik okán le is nézett kutatók között.

E tanulmány szerzője nem áztatja magát abban a hiú reményben, hogy ezt az áldatlan és voltaképpen meghaladható helyzetet ténylegesen meg is oldja. Mindamellettszeretnék néhány olyan definíciós, módszertani és tematikai javaslatot tenni, mindenekelőtt a megítélésem szerint e közeg vizsgálatára különösen alkalmas cyberantropológia szempontjából, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a cybertudományosság helyzetét pontosabban meghatározhassuk – ezzel tehát az imént említett szakadék fölött ácsolandó híd néhány elemét szeretném beilleszteni.

E vállalkozás alapját Magyarország legnagyobb internetes közösségében, az Index Törzsasztalán végzett mintegy két és fél éves terepmunka, illetve az annak nyomán az ELTE-BTK Kulturális Antropológia Tanszékére beadott szigorlati és szakdolgozat alkotja.¹ Ezúttal a közösség tényleges vizsgálatára kevesebb figyelmet tudunk szentelni, kitérünk viszont azokra a fontos jelenségekre, melyek az antropológusi szerepvállalást kísérték a közösségben.

Tudománytörténeti áttekintés

A jelen megértéséhez és jövőbeli perspektívák megrajzolásához is szükséges röviden áttekinteni azt, hogy milyen formában találkozott elsőként a második világháborút követő években, katonai kísérletezések során megszülető számítógép a társadalomtudományokkal. Az amerikai hadsereg, mely valamennyire tisztában volt a laboratóriumokban folyó ilyen témájú kísérletek horderejével, már a negyvenes években felállított egy kutatócsoportot az új találmány elterjedésének várható hatásait tanulmányozandó. E komoly eredményt végül fel nem mutató vizsgálatot végző interdiszciplináris kutatócsoport tagjai között, Margaret Mead személyében találhatjuk az első kapcsolódási pontot a számítástechnika és a társadalomtudomány, konkrétan az antropológia között.

Komolyabb eredményeket a számítógép e „hőskorszakában”, a 1940–1950-es években az újító-fejlesztő kutatók szállítottak mint olyanok, akik a vizsgált területen felmerülő valóságos problémákkal és a reális lehetőségekkel a „kívülről érkező” tudósoknál jobban tisztában voltak. A bináris alapú számítógép elméletét kidolgozó *Neumann János* komoly előfutára a társadalomtudományi játékelméletnek és a kapcsolati modelleknek, míg kutatótársa, *Norbert Wiener* az információs elméletek új generációját hozta el.²

Wiener több állítása máig helytálló a virtuális közösségekre nézve is. Elméletének kidolgozása során felhasználta a Boas-tanítvány Edward Sapir kommunikációelméletét is, de egy lényeges változtatással. Sapir szerint a kommunikáció során a legfontosabb a közlés tartalma. Wiener, aki a hálózatba kapcsolt számítógépek teoretikusaként felmérte egy ilyen újítás társadalmi és kommunikációs jelentőségét, a tartalomnál is fontosabbnak tekintette a közlés közegét. Elsőként tekintette a közösséget mint olyat információ alapúnak: megfogalmazása szerint a közösség addig terjedhet, ameddig a tényleges információátvitel tart (Wiener 1974:161). Az információátvitel keresztmetszetéből a csoport nagyságára, felépítésére is következtethetünk. Biológiai és társadalomtudományi alapokra egyaránt támaszkodó elmélete szerint a tagok az érintkezés (észrevétel) és a hatás lépcsőinek közbeiktatásával jutnak el az azonos vagy hasonló típusú viselkedésig, valamilyen homeosztatisz kohézióig. Nem elhanyagolható az a tény sem, hogy Wiener már a maga korában felismerte az információ áru- és hatalomértékét – ami azután őt egy meglehetősen negatív információs utópia elgondolásáig vezette. Harmadik, gyakran saját utakon járó kutatótársuk, J. C. R. Licklider, akit Komenczi Bertalan (1999) tanulmányában találó módon „katedrálisépítőnek” nevezett, a mai internet alapjául szolgáló *hypertext*³ rendszer megalkotásával a tudás és az információ szervezésének új módszerei előtt nyitotta meg az utat.

Az 1960-as évekig bezárólag a számítógépekkel kapcsolatos, a nagyobb nyilvánosságot is elérő újdonságok mindenekelőtt a numerikus feldolgozás terén jelentek meg: nőtt a gépek adatfeldolgozó képessége, memóriája – a számítógépek összekapcsolása azonban még utópia maradt. 1969-ben azonban a katonai technológiai fejlesztésekért felelős ARPA égisze alatt a Leonard Kleinrock vezette amerikai kutatócsoport megalkotta az első számítógépes hálózatot, az ARPANET-et. A hálózat négy pontot kötött ekkor még csak össze: a Stanford, a UCLA, a Santa Barbara-i és a utahi egyetem voltak a csomópontok.

A hálózat polgári és főleg szélesebb körű alkalmazása még váratott magára. Az 1970-es évek végén azonban egyszerre két fronton is megszületett az áttörés. Témánktól né-

mileg független a francia minitelhálózat fejlődése, ám az – technikai különbözősége ellenére – voltaképp közel áll az internet mai szerkezetéhez. A telefonos szolgáltatásként induló, egy kis teljesítményű és memóriával gyakorlatilag nem rendelkező számítógépszerűséget is tartalmazó minitel alkalmas közösségek alakítására. Ezek mindenekelőtt csevegő, úgynevezett *chat* típusú kommunikációval érintkeznek. Nem feledhetjük, már a minitel megszületése kiváltotta az internet mai formája körüli viták előképét: említhetnénk itt a kapcsolatok eme formáját ember nélkülinek és értelmetlennek tartó Jean Baudrillard elutasító reakcióját a minitelközösségekkel és az internettel szemben egyik részről,⁴ másrészről a francia kommunikációelméleti kutatók (Wolton, P. Lévy stb.) harcos fellépését az új médium védelmében.

Amerikában a hálózat polgári és szélesebb körű elterjedése az 1970-es évek végén kezdődött meg. A katonai eredetét jelző ARPANET nevet a békésebb és univerzálisabb értelmű internet váltotta fel. Ahogy az új médium terjedt, szükségszerűen megjelenek a lehetőségeit kihasználó első internetes közösségek is.

Röviden kitérnék itt egy úttörő közösség bemutatására, mely több szempontból is lényeges számunkra. A *Whole Earth 'Lectronic Link* (WELL), az egyik első internetes közösség (mely szerkezetében meglehetősen hasonlít terepmunkánk vizsgálati tárgyára, az Index Törzsasztalára is) állandó utalási pontja a hálózati közösségeket vizsgáló kutatóknak, és nem elhanyagolható módon újdonságként magából a közösségből is érkeztek a külvilág felé a közösséget bemutató, értelmező „önelemzések”. Ezek közül említhetjük a közösség egykori vezetője, *Roger Figallo*⁵ tevékenységét, de ennél fontosabbak a cyberantropológia „gurujának”, *Howard Rheingold*nak az írásai, melyek egy része a WELL saját folyóiratában, a *Whole Earth Review*-ban jelent meg (Rheingold 1992).

A WELL egy földrajzilag leginkább Los Angeleshez kapcsolódó közösség és az egyik első, önálló kezdeményezéseket felmutató internetes fórum. A közösség, a *Whole Earth 'Lectronic Link* nem kötődött semmilyen konkrét témához (miként a Törzsasztal sem): egy adott site-on (virtuális „locuson”) „összetalálkozott” emberek többé-kevésbé erős összetartó erővel rendelkező, meglehetősen nagy méretű (több ezres) csoportosulását jelentette. Rheingold újdonsága mindenekelőtt abban állt, hogy e közösség, és általában véve a virtuális közösség belső viszonyait írta le már igen korán, az 1980-as évek végén – tehát egy olyan időpontban, amikor a társadalomtudományok érdeklődése még igen mérsékelt volt az ekkor rétegekultúrának még joggal nevezhető internet iránt. Mindemeltt már az ő nagyjelentőségű munkáiban találkozhatunk a cyberközegből érkező tudományos elemzések egyes alapvető jellemzőivel. Mint úttörő Rheingold elemzéseinek legnagyobb részét a közösség és a virtualitás működésének a megértést és elfogadást célzó pusztá leírásának kellett szentelje – ez a mai napig igaz a legtöbb elemzésre, noha a potenciális olvasók az akkorinál sokkal inkább tisztában vannak a virtualitás néhány alapvető jellemzőjével. Ezek mellett nála és sok mai szerzőnél is elsikkad sajnos az, hogy a működési elvekre – természetesen a későbbiekben még kifejtendő túlzások nélkül – párhuzamokat vonjon a való világ jelenségeivel vagy tudományosan ismert kategóriáival. Hasonlatait ő és nagyszámú követője a mindennapi életből veszi: ilyenek a mára közhelyes 'autópálya', 'ház' és hasonló metaforák.

Másik jellemzője ezeknek az írásoknak egy különös érzelmi telítettség: a szerzők a közösség tagjaiként érthető elfogódottsággal beszélnek cyberkultúráról. Ez mindenekelőtt akkor szükséges, ha a külvilággal szemben még bizonyos értelemben meg kell vé-

deni vagy legalábbis meg kell magyarázni ezt az életformát – a kutatás során itthon és ma is szembesülhetünk ezzel a saját kultúra antropológiai kutatásakor gyakori helyzettel, és feltehetően magunk sem tudtunk maradéktalanul kibújni ez alól.

Elemek a cyberantropológia definíciójához

A tudománytörténeti áttekintés után kíséreljük meg lefektetni az új közeg antropológiai vizsgálatának, tehát a cyberantropológiának egyes alapelveit. Ezek az elemek természetesen saját javaslataim, melyeket a szakirodalom tanulmányozása és a terepmunka tanulságai alapján állítottam össze. Egy sor olyan állítást szeretnék tehát bemutatni, melyek megítélésem szerint alapvető, *sine qua non* elemei a cyberantropológia definíciójának. Több irányból közelítem meg e meghatározást: kutatási tárgya, fogalmi és eszközkészlete, illetve interdiszciplináris vonatkozásai felől.

A cyberantropológia kutatási tárgya a virtuális közösség és annak kultúrája, jelenségei

A cyberantropológia egyik elismert nagysága, a közelmúltig a legtekintélyesebb tematikus oldallal rendelkező Seeker I (aka⁶ Steve Mizrach) definíciója szerint a cyberantropológia „az ember vizsgálata a virtuális közegben”. Megítélésünk szerint azonban ezzel a minimalistának is túlságosan szegényes meghatározással nem tudjuk kellőképpen elkülöníteni a többi cyberdiszciplinától. Az antropológiát sem pusztán az „ember tudományának” határozzuk meg immár több mint egy évszázada, és nincs okunk arra, hogy cyberváltozatát ennyire bizonytalanul írjuk körül.

Mi tehát az antropológia a cybertérben, mi a kutatási tárgya? Sokáig az internet-felhasználókat „globális törzsnek” tekintették, és összességüket egy körülírt, kutatható csoportnak. A web azonban többé (sőt már jó ideje) nem egy szűk kaszt „játsszótere”, akik elvonulva a világtól itt élik saját életüket. Mára az internet felhasználóinak zöme a valós világtól nem elkülönülő, hanem annak részét képező területnek véli a hálózatot. Ennek értelmében összességüket csak abban az értelemben tekinthetjük közösségnek, ahogy teszem azt az autóvezetők vagy – egy jobb példával – a telefonhasználók összességét is közösségnek tekinthetjük. Egy ilyen méretű, voltaképpen csak egy technikai-kommunikációs eszköz által összekötött csoport – még ha közösségnek tartjuk is – vizsgálata rendkívül problematikus. Figyelmünket érdemesebb részközösségeire irányítanunk: azok szerveződésére, felépítésére és működésére. Itt viszont már a klasszikus antropológia feladataihoz közelítünk: egy ilyen, voltaképp etnográfiai jellegű leírás fontos lépése lehet a valódi tudománnyá válás folyamatának.

Leszűkítettük tehát vizsgálatunk tárgyát: a cyberantropológia, akárcsak sokszor az antropológia egyes irányzatai (mindenekelőtt a szociálanropológia), a közösség tanulmányok felé fordul, illetve ezek összehasonlítására vállalkozik. Nézzük terepmunkánk konkrét tárgyát, az Index Törzszasztalát. Míg alakulása idején, illetve első egy évében egyértelműen egységes közösséget alkotott, addig mára ez a tagok és a kutató egybe-

hangzó véleménye szerint a múlté. Akkori néhány százás taglétszáma több tízezerre duzzadt (noha itt néha öt-hat vagy akár több tíz regisztrált név mögött is egyazon valós személy áll, ezek felderítése lehetetlen, így külön virtuális személyként kezelendőek), kiterjesztette és felosztotta virtuális életterét (a korábbi egységes teret részterekre bontotta), és tökéletesen lehetlenné vált minden futó téma, tehát a teljes kulturális készlet akár csak felszínes ismerete is. Ez az első létszámduzzadás idején tipikus aranykor-mítoszhoz („a régi, csodálatos időkben...”) vezetett a régebbi tagok körében: ahogy minden ilyen, ez is csak elmúlása révén vált aranykorrá (ahogy Proppnál is a megszegés által létezik a tilalom), annak megélése során semmi hasonló érzet nem létezett a tag-ságban.

Nem egyetlen közösség tehát már a Törzsasztal – sok apróbb, egy-egy témára vagy témacsoportra szakosodott csoport a virtuális locus, működési keretek és pontosan rögzített cselekvési és rendfenntartási szabályok által összetartott laza egységek. De a hely és a törvények elvezetnek bennünket egy másik értelmezési lehetőséghez: esetleg egy-fajta nemzetalakulásról lenne szó? Léteztek szándékosan alapított virtuális országok (egyesek gegként, mások komolyabb szándékkal) – de ez a fejlődés esetünkben spontán kialakulást jelentene. Nyelve, a specifikus netmagyar (néhány helyi kifejezéssel párosulva) utalhat erre, sőt a közös típusú viselkedés, a wieneri homeosztatikus kohézió is valószínűsíti ezt. Miután a kormányzás különféle formáival (önkormányzat, felülről irányítás stb.) is meg kell küzdenie a közösségnek, valóban lehetséges azt bizonyos mértékig nemzetnek tekinteni.

Am néhány évvel ezelőtt létező értelmezés volt az internetet tekinteteni nemzetnek, sőt kormányt is próbáltak alakítani számára (nem sok sikerrel). A hálózati világ sokszorosán felgyorsult idejében ez a nagyságrendi váltás szükségszerű volt – de minek tekintsük akkor az internet egészét? Ezzel kapcsolatban az internet felhasználói körében, így a vizsgált közösség tagjai között is gyakran hallhatjuk azt az általunk is osztott nézetet (és feltehetően nem véletlen, hogy e felismerésre épp rendszeres használói jutottak legelőször): az internet nem törzs, nem is nemzet, hanem – miközben egyre inkább világunk része – magának a világnak a leképezése, és természetének lényegéhez tartozik ez a halmazelméleti státus.

A cyberantropológia tehát a való világ antropológiájának egyenes megfelelője lehet a világ e leképezésében, és ez meghatározza lehetséges kutatási tárgyait is: ezek a való világban ismert kutatási tárgyak helyi megfelelői. Virtuális nemzetek, kisebb törzsek, részközösségek stb. és ezek kulturális jelenségei. Nem szabad azonban továbbra sem összekeverni más diszciplínák e közegben zajló kutatásaival. Az egyén vizsgálata inkább a cyberpszichológia tere – ennek feladata például a virtuális és a valós személyiség komplex kapcsolatának kulcsfontosságú vizsgálata.⁷ A cyberszociológiához képest pedig minde-nekelőtt a következőkben ismertetett módszertani és fogalmi különbségek (melyek voltaképpen a való világ elmosódott különbségeivel azonosak) határozzák meg.

A cyberantropológia a virtuális közösségekben látható módon végzett terepmunkán alapul

Magától értetődően a virtuális közegben is az antropológia speciális kutatási eszköze, a terepmunka alkotja egyik nélkülözhetetlen jegyét. El kell azonban gondolkodjunk azon, hogy mit jelent a terepmunka itt, és egyben a kutató szerepével kapcsolatban is fel kell vetnünk néhány kérdést.

E terület ugyanis egészen különleges státusú „terep”. Mássága olyan természetű, hogy azok, akik e másság „gyakorlói”, megélői, egyben jelen vannak a hagyományos közegben is. Ez utóbbin belül meghatározhatjuk őket egy „másik” csoport alapján, azaz hogy párhuzamosan egy másik világ lakói is, ám ez több szempontból sem feltétlenül szerencsés kategorizálás: egyrészt nem észlelhető, másrészt ez ellen a „mátság” ellen a közösség tagjai tiltakoznának a leginkább. Meggyőződésünk, hogy ez a „mátság”-érzet a virtuálisan is élő egyénnel szemben fokozatosan el fog oszlani, és – még e kérdésben oly lassan reagáló hazánkban is – egyre inkább általános lesz ez a fajta kettős élet, avagy – egy új megközelítést javasolva – ez a „résztudós kultúra”.

Az e kettős élet révén kialakuló alteritási alaphelyzet gyökeresen eltér attól, amit Clifford Geertz az ottlét fogalmával kapcsolatban, példákkal és kérdésfeltevésekkel próbált meghatározni a kutató esetében. A tudomány számára még mélységében feldolgozandó ez a helyzet: miközben ott vagyunk, itt is vagyunk, miközben alanyaink „ők”, a kutatás során mi is „ők” vagyunk (ahogy az kismértékben voltaképp kívánatos is), és egyben „ők” sosem léptek ki a „mi” kategóriájából!⁸

Ez a kérdésfeltevés különös helyzetet teremt az antropológus számára is. Ha nem éli egy virtuális közösség életét, semmilyen szinten nem lehet esélye arra, hogy azt megértse, kategóriáit feldolgozza – nem is tekinthetünk cyberantropológiának semmilyen olyan kutatást, mely nem „együttéléses” terepmunkán alapul. Nehéz azonban meghatározni magát ezt az együttélést is. Pusztán azonos oldal látogatása még nem teremt antropológiai kutatási helyzetet, közelséget, nem éri el a kívánt egyszerre étikus és émikus látásmódot. Csak a közösség befogadott résztvevőjeként lehet ez a közelség olyan, amelyet az antropológiai kutatás feltételez.

Nem akarjuk azt állítani, hogy az általunk követett út, tehát egyszerű tagból antropológussá „vedleni” egyazon közösségen belül, az egyetlen követhető út. Meglehet, egy másik közösség tagjaként (tehát a közeg ismeretének birtokában) érkezni antropológusként egy új közösségbe ideálisabb helyzet, megóv az esetleges elfogult ítéletektől – ám csak akkor jobb ez a helyzet, ha ezt sikerül a vizsgált közösséggel is elfogadtatni. Esetünkben többször is egyértelművé tették a közösség tagjai, hogy ideálisnak tekintik a belülről érkező kutató létét. Ebben az esetben azonban figyelembe kell venni mindazokat a veszélyeket, amelyek a saját társadalom (és önmagunk) antropológiájánál felmerülhetnek, és el kell jutnunk egyfajta eltávolításhoz.

Ennek egyik eszköze volt esetünkben a kívülről és belülről érkező kutatók számára is kötelező tudatos szerepvállalás.⁹ Tudjuk, hogy minden antropológiai terepmunka során ajánlatos egyfajta szerepet találnia a kutatónak – ezt adhatja magának, vagy érkezik a közösségtől. A vizsgált közösség közegét és tagjainak képzettségét tekintve nem nagyon lehetett volna más szerepet találni, mint magáét az antropológusét – így ennek

hangsúlyos felvállalása jelentette a szerepválasztást. Ez emellett etikai szempontból is feltétlenül szükséges volt (elmulasztása el is lehetetlenítette volna a kutatást), és lehetővé tette azt is, hogy megvizsgáljuk a közösség reakcióit a kutatás tényére.

Nem sokkal ezelőtt még ritka volt az olyan kutatás, mely a cyberantropológiai terepmunka e magától értetődőnek számító alapelvét teljesítené. Két klasszikus, a *Whole Earth Community* életét élő Howard Rheingold és a *Babillard de l'Atelier* lakója, a cyberfilozófus Pierre Lévy volt csak ez alól kivétel. A cyberantropológia lassan (talán) kinőtt gyerekcipőjének egyik fontos eleme, hogy – a *Cybersoc* internetes társadalomtudományi oldal és levelezőlista tanulsága szerint – megindultak a valódi internetes terepmunkák is (Slater–Miller 2000).

A cyberantropológiára is érvényesek a való világ antropológiájának meghatározó elemei

A terepmunka virtuális valóságban gyakorolt megfelelőjének meghatározása után vegyük szemügyre az antropológia néhány további alapvető definíciós elemét: a komparativizmust, a relativizmust, a holizmust és a kultúrafogalom alkalmazását.

Kevésbé kritikus pontnak tűnik a komparativizmus. Alkalmazása mindemellett kérdéseket vethet föl: összehasonlítási alapul virtuális közösségek esetében más virtuális közösségek szolgáljanak-e, vagy a valódi világ, az IRL¹⁰ közösségei. Véleményünk szerint – főleg a cyberantropológia e születő szakaszában, amikor a virtuális közösségekről még nem áll rendelkezésünkre elég és megfelelő mélységű felgyűjtött anyag – feltétlenül mindkét közeg felé nyitni kell. Egyrészt nem hanyagolhatjuk el a korábbi és/vagy más típusú on-line közösségekkel való összehasonlítást, másrészt viszont a valós világtól egyre kevésbé elhatárolódó világháló közösségeinek egyes oldalai erős hasonlóságokat mutatnak a valós közösségekkel. Sőt igénylik is gyakran a különféle kapcsolatok „valóságos felé való közelítését” – ennek jellemző példája az, hogy vizsgált közösségünk „félèves kora” óta rendszeresen szervez kisebb-nagyobb élő találkozókat.

A relativizmus e közegben először is az internettel és az azzal egyesek szerint szemben álló valós világgal kapcsolatos értékítéletek kizárását jelenti a kutatásból – ez az antropológiai, sőt tudományos alapvetésnek számító elem meglepően ritka, sokkal gyakoribb a valamelyik irányban való, esetenként egészen szélsőséges elköteleződés, mely semmiképp sem tehet jót a kutatásnak. A már említett gyakori érzelmi telítettség ennek egy mérsékelt formája – a gyakran félreértéseken alapuló „addikciókutatások” elfogultabb változatai képviselik az egyik, a közeg jelentőségét túlhangsúlyozó tanulmányok a másik negatív végletet. Ám a relativizmus szót kell használnunk azzal kapcsolatban is, hogy a virtuális valóság közösségei ugyan összehasonlíthatóak valós közösségekkel, de mindemellett egészen más vizsgálati szempontokat és megközelítést is igényelnek, mely eltérés magából a közegből fakad.

A holizmus értelmezhető e közegben egyrészt a közeg szempontjaitól a vizsgálat tárgyát nem elszakító megközelítésnek – ezzel visszacsatolunk Wiener közegközpontú kommunikációelméletére. Értelmezhetjük viszont úgy is, hogy nem tekintjük a világhálót a valós világtól oly nagy mértékben elszakadó entitásnak – erre ugyanis megítélés-

sünk szerint egyre kevesebb az alapunk. Másrészt a közösség vizsgálata során a holizmus jegyében kell megkísérelnünk a lehető legteljesebb etnográfiai leírást, és ugyanígy kell fölérendelni a csoport megközelítését az egyénének (ellenkező esetben leginkább a cyberpszichológia háza tájára érkeznénk), illetve kell törekednünk a kultúra holisztikus feldolgozására.

Minden kétséget kizáróan a legproblémásabb kritérium a kultúra fogalma és általában az antropológia fogalmi készletének az alkalmazása. Ritkán találkozhatunk olyan cyberantropológiai elemzéssel, amely akár a kultúra fogalmát, akár általában az antropológia fogalmait következetesen használná. Kétségtelenül ez a legnagyobb kihívás, és feltehetően az a lépés, amely a cyberantropológiát a szkeptikusok szemében is létjogosultsággal rendelkező (szub)diszciplínává tenné. Nem kérdés, hogy sajátos fogalmi készletet, illetve egyes fogalmak szokatlan alkalmazását hívja életre egy olyan közösség, amelyben a személyes kontaktus nem feltétlenül jelenti a személyes találkozást, hanem azt például sajátos grafikus jelekkel pótolja. Egy ilyen fogalmi készlet kialakítására tett kísérletet a terepmunkánk alapján készült két elemzés.

A cyberantropológia nyitott a „korlátozott” interdiszciplinaritásra

Mint minden antropológiai kutatás, a cyberantropológia is nyitott kell legyen más tudományok eredményeire. Logikus kapcsolódási pontjai bármely más cybertudomány (fenntartva a már többször említett elkülönülést ezek között), ugyanezen tudományok való világbeli változatai, illetve a specifikus közeg okán kiemelt szerepben a nem feltétlenül csak a cybertérre alkalmazott kommunikációelmélet. A szöveg később itt még elemzett specifikus rögzítésmódjai, az olvasás új formája (az úgynevezett fórumközösségek esetében például alulról fölfelé), a szövegeken alapuló kultúra különleges státusa okán az irodalomtudomány egyes, a szöveg természetével foglalkozó irányzatai jelentenek hasznos támpontokat.

Mindemellett az interdiszciplinaritásnak vannak korlátai. A „korlátozott” interdiszciplinaritás a nemrég elhunyt francia történész, Bernard Lepetit (1992) egy meghatározó cikkének címadó gondolata, mely ugyan a történettudomány szempontjából vizsgálja a tudományok közötti módszertani és fogalmi átvételt, ám tanulságait az antropológia is figyelembe kell hogy vegye. Ennek egyik fontos állítása: „Másutt lenni még nem jelenti azt, hogy akárhol lennénk.” Nem mindegy tehát, hogy a más tudomány fogalmát vagy módszerét átemelő „befogadó” tudomány milyen eredeti kontextusból emelte ki az illető fogalmat. Különösen igaz ez a cybertér elemzésére, hiszen itt a „máshol” két dimenzióban is érvényes. Máshol van az antropológia például az irodalomtudományhoz képest – de ugyanígy máshol van a cybertér a való világ körülményeihez képest. Csábító és fontos, ám veszélyekkel terhes feladat a cybertér minden jelenségének „megkeresni” a megfelelőjét a való világban. Noha az internet, mint azt korábban kifejtettük, sok szempontból valóban a világ leképezése, mégis veszélyesen torzít, ha túlhangsúlyozzuk az egyes szimmetriákat. Éppannyira veszélyes, amennyire különlegességének túlhangsúlyozása is az.

Konkrét példa: virtualitás és emlékezet

Az eddigiekben többször is kitértünk arra a meggyőződésünkre, miszerint feltétlenül szükségesnek találjuk, hogy a való világ tudományossága és a cybertudományok nyissanak egymás felé. E nyitás egyik lehetséges területét szeretnénk itt bemutatni egy rövid elemzéssel.

Tzvetan Todorov a *Les abus de la mémoire* (Visszaélések az emlékezettel) című tanulmányában (1995:14) az emlékezet morfológiájáról értekezve kiemeli, hogy az emlékezet szükségszerűen tartalmaz valamennyi felejtést, így csak szelekció eredménye lehet. „Ezért oly zavaró azt látni, hogy »memóriának« [a franciában emlékezet és a számítógépes memória egy szó] nevezik a számítógépek információtároló képességét: hiányzik ebből az emlékezet egyik alapvető jellemzője, a szelekció.” Ezt a szóbeli egyezésem alapuló, üres frázist gond nélkül cáfolhatjuk: a számítógép, mint minden rendszeres felhasználója tudja, hibázik, tehát felejt; felejtést eredményezhet nem csak a meghibásodás, de a felhasználói hiba, a külső beavatkozás vagy programok, programnyelvek inkompatibilitása is. Ezek, noha általában csak technikai szintű esetek, már valószínűségi szintre emelik a számítógép felejtését, és ez természetesen elégséges a todorovi „tétel” megcáfolására.

Am a neves bolgár származású francia gondolkodó ilyen, a közeg nem ismeretén alapuló botlása a pusztá cáfolatnál többet is jelent: el kell gondolkodnunk az emlékezet és a felejtés manapság a társadalomtudományok minden területén oly divatos kategóriáinak alkalmazhatóságáról a számítógépes és különlegesen a virtuális közegben.

Virtualitás és emlékezet látszólag kevés csatlakozási ponttal rendelkezik. Az egyik oldalról a virtualitás túl modern és túl fiatal közegnek számít az emlékezetet kutató társadalomtudományok számára (pedig az első közösségek már-már történeti távlatban, jó húsz évvel ezelőtt alakultak ki, ami a szociológia, az antropológia vagy a jelenkortörténet számára bőséges távlatot jelent, és készülnek már cyberarcheológiai tanulmányok a közösségek megszűnéséről is).¹¹ A másik oldalról a cybertér „új vonalas” kutatói jellemzően nagyon erőteljesen futurisztikus, a történetiséget, a múltat és a hagyományossábnak tekintett tudományterületeket alulértékelő nézőpontot képviselnek, illetve a múlt kutatása során megelégednek közegük nagy előfutárainak újraolvasásával.¹²

Az emlékezetirodalom és a terepmunka tanulságainak találkozására próbálkozunk most meg azzal, hogy egy eddig az efféle vizsgálódásból kimaradt, arra talán alkalmazatlannak is tartott közegben tanulmányozzuk a nagyon is fontos, specifikus formákat öltő emlékezet jelentőségét, szerkezetét.

Néhány, a virtuális közösségekre vonatkozó alapvető meghatározással kell kezdenünk elemzésünket. A virtuális közösségek (és főleg az internetes közösségek) döntő többsége úgynevezett *text-based reality*, azaz szövegalapú valóság elvű.¹³ Ezeknek három fő fajtáját különböztetik meg, melyből kettő érdekel itt minket. Nem foglalkozunk e helyütt az on-line kalandjátékok alapján kialakult, tudományosan gyakran elemzett *multi-user dungeon* (MUD)-közösségekkel – a kalandjátékokat kísérő beszélgetések mentén kialakuló személyes kapcsolatok az emlékezet szempontjából kevesebb teret kínálnak. A másik két fajtát módunk nyílt személyesen is tanulmányozni terepmunkánk közösségében: ezek a 'fórum' és a 'chat' típusú közösségek. (E két típus gyakran átfedésbe is kerül: chatközösségek építhetnek fórumot, és fórumok üzemeltethetnek chatcsatornát is.)

Röviden e két közléstípust is határozzuk meg. A fórum a francia Pierre Lévy (1997) cyberfilozófus szerint a habermasi vitatkozó nyilvánosság abszolút foka. Témákat (helyi szóhasználat: topicokat) nyitnak meg a felhasználók (ritkán az oldal fenntartói), melyekhez hozzá lehet szólni. Ezek egymás után állva egy vitafolyamatot alakítanak ki, amely már olvasási irányában sem szokványos, mert a legutolsó áll legfelül, tehát a megértéshez ott kell befejezni az olvasást. A fórum típusú kommunikáció és közösség alapja az elvileg – a technikai hibán túl létező törlésekre még visszatérünk – állandó jelleggel fennmaradó állomány. Nem nehéz levonni ennek tanulságát: ha minden aktust írott formában rögzítenek, és az fenn is marad, akkor a közösség bizonyos mértékig folyamatosan, minden egyes megnyilvánulásával „írja” önmaga utópiába illő, hiánytalan dokumentációjú történelmét, hiszen minden írott megnyilvánulás – mely itt mind rögzítésre is kerül – önmaga lejegyzésévé válik. Automata öntörténetírás, a kulturális készlet szüntelen bővítése és a kollektív emlékezet nem kevésbé automata „termelése” zajlik egy ilyen közegben, tekintsük ezt iszonyúnak vagy lenyűgözőnek – a magunk részéről az értékítélet mellőzése mellett maradunk.

Itt megemlíthetjük azt is, ahogy Paul Ricoeur (1971) kezelte a „jelentőségteli aktus” fogalmát abban a tanulmányban, melyet később Clifford Geertz a „szövegmetafora” elemzésénél felhasznált. Az ott kibontott, husserli fenomenológián alapuló gondolatmenet szerint a tett a lejegyzés által válik jelentőségteli aktussá. Miután e közegben minden „tett” par definitionem írott aktus, így minden jelentőségtelinek tekinthető (csak szelekciónkon múlik, hogy melyiket emeljük ki). Ráadásul, ismét csak Ricoeur szerint, a rögzítés mindent nyitott művé alakít – minden szöveg, tehát e közeg minden alkotóeleme nyitott mű, végtelen számú értelmezés alapja. Ez annál is inkább igaz, mivel az automatikus rögzítés nyomán mindig teljes szövegűségében is felidézhető. E gondolatmenet, melyet itt nem folytatunk, felveti annak kérdését is, hogy egy ilyen közegben élő közösség, illetve ennek kultúrája bizonyos szempontból szövegtermészetűnek tekinthető-e.

A chat más logikán alapul. Valós idejű kommunikáció, a beszélgetés hálózati, írásos megfelelője, mely egyébként egy itt nem elemzendő, tömörítésre és a vizuális kontaktus pótlására törő speciális nyelvet hívott életre. Technikailag több változata létezik, melyeket a szöveg státusa szempontjából kell megkülönböztessünk: vannak programok, ahol a leírt állomány szükségszerűen eltűnik a programból való kilépéssel, és vannak olyanok, amelyek felkínálják a beszélgetés rögzítésének lehetőségét. Ez utóbbit legrövidebben úgy határozhatjuk meg, hogy ezzel a paranccsal (ez az úgynevezett 'log') olyan helyzetet teremt a felhasználó, mintha a valóságban állandóan bekapcsolt diktafonnal sétálna. Egy chatcsatonán kétféle tér létezik: az úgynevezett public, a közös tér, ahol mindenki jelen van, mindenki írhat és olvashat, illetve a privát beszélgetések, melyeket csak az abban szereplő két fő (illetve zárt meghívású szoba esetében csupa engedélyezett személy) folytat.

Az eddigiek alapján körvonalazódhat, hogy míg a fórum típus egy önmagát automatikus módon konstruáló kollektív emlékezetet és kollektív öntörténetírást teremt, addig a chat, fakultatív és esetleges rögzítési lehetőségeivel inkább az egyéni emlékezet tere lehet – noha közös tere a kollektív szférára, külön szobái a magánszférára utalnak. Ám a helyzet – s gyakorlati tapasztalatunk is erre mutat – ennél összetettebb. A további lehetőségek vizsgálatához tekintsük át az Index közösségének immár három és fél éves történetét.¹⁴

Az 1997 decemberében, akkor még Internetto néven alapított közösség eredendően kizárólag fórum típusú volt – és lényegét tekintve a mai napig az is. Ám, és ez nem elhanyagolható elemzésünk szempontjából, létezett egy nem rögzíthető chat típusú elődje, majd egy technikai zavar okán született sokáig élő állandó és rögzíthető chatcsatornája (mely elviekben tőle függetlenül működik),¹⁵ illetve a fórumokhoz szorosabban kapcsolódva egy másik, nem rögzíthető chat.

A fórumalapon működő közösség tehát, mint már kifejtettük, önmaga történelmét ír, mindenki számára korlátlan mértékben elérhető, rögzített kollektív emlékezetet teremt. Az egyéni emlékezet mindemellett nem esik ki ebből, mégpedig több okból sem.

Az első egy gazdasági megfontolás. Az internet sokáig vagy munkahelyről, vagy otthonról, de főképp a késő esti órákban volt megfizethető a nagy többség számára. Így többen, ha olvasgatni akarták kedvenc témáikat más időpontokban (márpedig ezt sokan teszik), azokat kimentették saját gépükre, illetve akár ki is nyomtatták.¹⁶ Ez szintén több ponton vált jelentőssé. A számítógépről, ahogy már mondtuk, csak Todorov hiszi azt, hogy nem hibázik. Különösen szeretnek összeomlani internetes rendszerek – ebből kifolyólag időnként állományok törlődnek a tárhelyről. Ilyenkor bizonyul különlegesen hasznosnak, ha volt olyan tag, akinek korábban ki volt mentve az illető állomány: ezt visszajuttatva újratelemthette saját hozzáadásával a kollektív emlékezet integritását. Ennek a hozzáadásnak a helyszíne a felhasználók egyike által alapított, a tagok által készített anyagokból összeálló közösségi tér, az Internetto/Index úgynevezett *Iszoldája* lett, ahol a tagok bemutatkozásai és sok más minden mellett kaptak helyet a valaha törlődött témák felhasználók által beküldött pótlásai. Ezt a rovatot keresztelték el *Vesztett Fejsze Nyele* névre.

De törölhetnek állományokat más okból is. Hosszú és itt nem részletezendő viták után megszületett a döntés: a vizsgált közösséget moderálják. Ez egyfajta cenzúrát jelent: mások személyiségi jogaiba ütköző, különlegesen kirívó nyelvezetű stb. hozzászólásokat, esetleg egész vitákat felhasználói kérésre törölhettek. Itt más jelentősége van tehát egy esetleges házi rögzítésnek: a kollektív emlékezetből kicenzúrázott állományok megőrzése (melyek itt nem kerülhetnek vissza a közösségi térbe!) bizonyítékul szolgálhat a „kimoderált” hozzászólás szerzője ellen, és egyéni, illetve kisebb közösségi szinten a felsőbb szintű törlés ellenére biztosítja a bizonyíték erejű fennmaradást. Hangsúlyoznunk kell: nem illegális emlékezetről van szó ez esetben, az egyéni megőrzés fakultatív döntés, és a legkevésbé sem tilos (nem is lenne tiltható semmilyen módon): a kimoderált állományok törlése azért történt meg, hogy az internetes oldalon az érintett állomány ne szerepeljen. Meg nem törtéنتté nem válik ezáltal az eset – a moderált állományok külön, mások által nem elérhető lerakatban egyébként is fennmaradnak a szerkesztőségénél.

Hogy milyen emlékezeti státust kell tulajdonítanunk a moderációnak (cenzúrának) mint nem emlékezési formának, komoly kérdés. Mint említettük, nem válik elfeledetté, meg nem törtéنتté, olyannyira nem, hogy a kiemelt állomány „helye” látványos lyukként ott marad – de eltűnik a hivatalos emlékezeti „tömbből”. Arra emlékeztet talán ez az állapot, amit Todorov (1995) említ az emlékezet módosításáról: noha egyes indián krónikákból is kitöröltek a pillanatnyi hatalom számára nemkívánatos részeket, e korokban (ellentétben a totalitáriánus rendszerekkel) nem üldözték azt, ha ezek az események más formában (műalkotások, orális rögzítés) fennmaradtak.

A moderáció mint beavatkozás az emlékezetbe több szintet is érinthet. Vonakozhat egyetlen vagy több hozzászólására, egy egész vitára, illetve szélsőséges esetben letiltható egy virtuális személyiség, sőt akár egy számítógép hozzáférése a közösség oldalához. Az egy hozzászólás vagy egy vita szintű törlés értelmezhető a riceouri (általában gyakran „nehéznek” titulált) megbocsátás kategóriájával¹⁷ – kapcsolódhatnak is ehhez egyéb szóbeli dorgálások, felfüggesztési idők stb. A személyiség letiltása egy közties állapot, hiszen a virtuális közösségekben személyiség gond nélkül újraépíthető más néven – az illető, többé fel nem használható névre viszont egy „oktrojált felejtés” vonatkozik, mely nem a megbocsátás része. A legszélsőségesebb szint a számítógépes kapcsolat letiltása, amelynek esetében egy adott számítógépről többé nem lesz elérhető egy adott oldal. Ez a közösség szempontjából kényszeres destruktív személyek esetében, valójában igen ritkán szükséges, ám ez esetekben megbocsátás nélküli virtuális „kivégzést” és az emlékezetből való totális, mindössze hiányokat hagyó törlést jelent: ez esetben eltűnik minden olyan állomány, amit az illető számítógépet használó személy bármilyen tagnév alatt valaha is beírt.

Itt kell megemlítenünk a virtuális közeg egy igen sajátos lehetőségét, az önmoderációt. Miután a moderáció bejelentés alapján működik, megteheti bármelyik tag, hogy saját, tévedést vagy később megbánt szavakat tartalmazó hozzászólását, esetleg valamelyik személyiségét felterjeszti törlésre – ilyenkor a (rögzített, de laza elvek szerint cselekvő) moderátor döntése alapján törlik vagy sem a kérdéses állományt. Mindezeket összegezve egyértelmű, hogy soha nem látott szintű manipulációk lehetségesek a virtuális közegben egy elvileg automatikus rögzítésen alapuló közösségben is, és ez feltétlenül arra indítja a kutatót, hogy elgondolkodjon ezek jelentőségén.

1998 decemberében látványosan összeomlott az akkor még Internetto néven futó közösség háttere, az oldalt fenntartó szerver. A virtuális közösség tagjai, akik elvileg éppen a lakhely, a virtuális *locus* tart össze, ennek ideiglenes megszűntével (saját szavakkal) „keresgéltek” egymást a hálón. Ekkor támadt két tagnak az ötlete, hogy mintegy átmeneti megoldás gyanánt létesüljön egy IRC chat-csatorna, az #internetto.hu. A tagok különféle utakon értesültek erről, és ez biztosította az átmenetet (illetve a közegben hamar nagyon erőteljessé váló kapcsolatfenntartási szükségletek kielégítését) a kritikus időszakban. Miután az IRC szabad hozzáférésű program (a Törzsasztalon csak regisztrált felhasználók szólhatnak hozzá), így nem csak Törzsasztal-tagok jelentek meg a csatornán, ám ennek tanulságai más elemzésbe kínálkoznának. Számunkra tehát az a fontos, hogy egy csatorna keletkezett a fórum mellett – vagyis egy fakultatív és egyéni rögzítésű kommunikációs forma egy automatikus rögzítésű mellett.

Ez a csatorna voltaképp a mai napig létezik, bár jelentősen módosult formában, és lényegileg lepusztulva. Ennek a „leromlásnak” – néhány más, inkább személyi konfliktus mellett – az egyik oka egy, a chathez kapcsolódó emlékezeti és kommunikációs típusokkal kapcsolatos hiba volt. A csatorna teljes intenzitással fennmaradt azután is, hogy az őt életre hívó eredeti technikai hiba megszűnt, és állandó jelleggel egészítette immár ki ezzel az új típusú kapcsolattartási lehetőséggel a fórumon alapuló közösség egyes (összességében egy-két százalékot kitevő, ám kétségtelenül egyfajta „maghoz” tartozó) tagjainak életét. 1999 decemberében merült föl az ötlet, hogy ha már rögzíthető a csatornán folyó megannyi beszélgetés, akkor azokat mint a közösség életéhez tartozó állományokat közzé lehetne tenni (helyi szóhasználattal „publikálni a logókat”). Az akkor

már Index néven futó közösség¹⁸ fenntartói biztosítottak is teret az oldalon e rögzítések részére – a csatorna „lakóinak” legnagyobb része viszont élénken tiltakozott. Az igen durva hangnemű vita következtében többen felhagytak a csatorna látogatásával annak ellenére is, hogy az ötletet elvetették, és a már az internetre felkerült állományokat is eltávolították.

Mi volt az egyik kapcsolati forma, a folyamatos személyes kapcsolat megszűnésének oka? Megítélésünk szerint a kommunikációs és emlékezeti típusok összekeverése. A fórum minden megnyilvánulása nyilvános, önmagát írja, és mindenki, aki hozzászól, tudatában kell legyen annak, hogy szavai rögzítésre kerülnek az örökkévalóságnak. Ez a stílusbeli és technikai moderáción kívül tartalmi korlátozást is implicál: semmilyen „titkos” állomány nem jelenhet itt meg, mert ebben a térben nem létezik semmilyen privát szféra. A chat azonban épp a privát tér, illetve több privát tér hierarchiája. Senki más nem láthat elvileg egy kétszemélyes beszélgetést (hacsak a logót ki nem adja az egyik fél), a közös szobában elhangzó dolgokat is csak az adott pillanatban jelen levők. Ez lehetővé teszi olyan dolgok elhangzását, melyek bárki itt nem jelen levő személy számára nem nyilvánosak. Ezt rúgja föl a rögzített állományok közzététele: egy kisebb közösség kollektív emlékezetét tárja a nagy közösség elé, illetve a kis közösség közös kommunikációs terét (a közös szobát) átértelmezi a fórumokhoz hasonló, öntörténetíró helyszínre. Ennek szolt tehát a tiltakozás: a chatcsatorna természetéből fakadóan nem erre való.

Összegezzük mindazt, amit el tudtunk mondani a virtuális közeg emlékezeti kategóriáiról. Megkülönböztethetünk helyzeteket azok rögzítése szempontjából: így léteznek automatikus rögzítésű, fakultatív rögzítésű és nem rögzíthető állományok. Az első esetében a közösség saját történelmét írja, a második egyéni használatra készül, de kiegészítheti a kollektív emlékezet technikai okokból bekövetkező csorbulását, a harmadik szükségszerűen a szabadabb egyéni és a szóbeliségre támaszkodó emlékezet felé visz. Az egyéni rögzítésű programok, láthatunk, nem kerülhetnek át a kollektív használatba akkor se, ha egynél több személy interakcióját rögzítik.

Nem kevésbé különleges formákkal szembesültünk a nem emlékezést kutatva. Valós világbeli párhuzamokat tudtunk találni még a puszta moderációra, az egy-egy hozzászólásra vagy egy személyre vonatkozó cenzúrára; ám további, eddig talán nem is sejtett perspektívákat nyit meg a kollektív emlékezet tömbjének olyan szintű manipulációja, amely az önmoderáció lehet. Ám a társadalomtudomány lassan (sőt, gyorsan) fel kell készüljön az ilyen típusú kérdések megválaszolására. A cybertudományok eddig nem nyúltak vissza eléggé a való világ tudományaihoz ahhoz, hogy az emlékezet kategóriájának jelentőségét felismerjék, illetve talán „túl természetesnek” tekintik az ilyen típusú lehetőségeket. Meggyőződésünk szerint e lehetőségek léte természetes, azonban az, hogy lehetségesek, nem jelenti azt, hogy a bennük rejlő tanulságokat ne kellene levonni. Az on-line és off-line tudományosság kénytelen lesz nyitni egymás felé, hogy ilyen típusú kérdéseket megválaszolhasson, és ez mindkét félnek csak jót tehet. Új tereket ad a való világ néha (például a már-már a kiapadásig feldolgozott emlékezet-irodalomban) tematikusan kifulladás vizsgálódásainak, és szilárdabb tudományos kereteket a cybertudományok szakmailag nem mindig kellően megalapozott eszmefuttatásaihoz.

Zárszó

A fentiekben megkíséreltem a nemzetközi irodalom és saját terepmunka-tapasztalok alapján körülírni egy még erősen bizonytalan státusú (szub)diszciplína, a cyberantropológia kutatási területét és munkamódszereit. Az ez esetben feltétlenül szükséges tudománytörténeti áttekintés után négy – megítélésem szerint – alapvető állítás köré csoportosítottam az eddigiek során felgyűlt tapasztalatok néhány tanulságát. Célom ezzel az volt, hogy a cyberantropológiát valóban cyberré (cybertudománnyá) és valóban antropológiává formáljam a leírhatóság szemszögéből.

Személyes meggyőződésemmek adtam hangot akkor, amikor többször is hangsúlyoztam a mindkét irányból szükséges nyitást a cybertér kutatói és a való világ tudományosága között. Mind elméleti, mind módszertani szinten a kettő kombinálását tartom a leggyümölcsözőbb lehetőségnek.

Példa gyanánt napjaink társadalomtudományának egyik állandó témáját, az emlékezetet vizsgálom meg a cybertér vonatkozásában. Távrolról sem ez az egyetlen ilyen téma: a közösségről írt nagyobb munkámban (Gelléri 2001) javaslatokat tettem a cyberközösségek tér- és időképzetének, nyelvezetének, illetve virtuális személyiség és virtuális közösség kapcsolatának vizsgálatára. Számítalan más témakör, a való világ tudományosságának majd minden szegmense „leképezhető” ily módon. Meggyőződésemmek szerint a két közeg közötti kapcsolatfelvételtől, e kiterjesztett kérdésfeltevésekből mindkét fél csak nyerhet, és ennek az elméleti áttekintésnek a célja is az lenne, hogy e folyamatot elősegítse.

JEGYZETEK

1. Mindkettő a vizsgált közösség kérésének megfelelően megtalálható az interneten is, a Törzsasztal közösségi-szakrális terében, az Iszoldában (Gelléri 2000; 2001).
2. Wienerrel kapcsolatban, főleg Sapirhoz fűződő kapcsolatáról lásd Z. Karvalics László (1999) tanulmányát.
3. A hypertext az emeletes szövegépítkezés rendszere. A szöveg többé nem kétdimenziós, hanem kapcsolódási pontokkal rendelkezik más szövegek felé (tehát intertextuális), illetve a külvilág felé is (tehát interaktív). Egy elterjedt példával: szöveges dokumentum egy ház lakóinak listája, a kaputelefon már hypertext. Az interneten ennek leggyakoribb megjelenése a link, tehát kapcsolódási pont, melyre kattintva érjük el az „a mögött” rejlő másik dokumentumot. E szövegrendszer jellegzetességei kihatnak a hálózati világ minden oldalára, így a térképzetekre, a szöveg (irodalomelméletileg vizsgálatra érdemes) státusára stb.
4. Baudrillard-ral kapcsolatban lásd Mark Nunes (1995). Baudrillard elméletét többek között 1988-ban megjelent könyvében fejtette ki.
5. Figallo elemzése (*The WELL: Small Town on the Internet Highway System*) a hálózat több pontján is elérhető, és – ékes példájául az interneten esetenként megvalósuló szabadcsere alapú gazdálkodásnak – a szerző megjegyzése szerint szabadon letölthető és idézhető a szerző e-mail címének feltüntetése esetén. Álljon tehát itt: fig@well.sf.ca.us.
6. aka = *also known as*. Az internetes és a valós világbeli identitások megfeleltetésének egyezményes, nemzetközi jele. Ennek használatával ezt az elemzést a következőképpen szignálhatnánk: *BagolyMondja aka Gelléri Gábor*.

7. Ennek a vizsgálatnak nagy jelentőségű darabja a magyar származású amerikai Judith Donathnak az internet több pontján is megtalálható tanulmánya a virtuális személyiségek felépítéséről és azok lehetséges „dekódolásáról”: *Identity and Deception in Virtual Realities*.
8. Lásd erről Geertz bevezető fejezetét a terepmunka-technikákról bőven értekező *Works and Lives* kötethez: *Being There: The Anthropology and the Scene of Writing*.
9. Ez a gesztus 1998 decemberében a kutatás első lépése volt: magán a Törzsasztalon kértünk engedélyt a tagoktól a kutatás megkezdésére. A közösség egyöntetűen kérte azt is, hogy a róluk készülő tanulmány számukra is elérhető legyen, lehetőleg az interneten – így fel is került az internetre, mégpedig a Törzsasztal „szakrális-közösségi terének”, az Iszoldának egy helyiségébe.
10. IRL = in real life. Az internettel szemben a valódi világban létező dolgok, kapcsolatok, identitások megnevezése. Ellentétpárja, az „internetes” megjelölése leginkább a hasonló hangzás miatt lett az eredetileg nem egészen ezt jelölő URL (unified resource locator), tehát kb. „általános forrásmeghatározás” kifejezés.
11. Példa erre Shawn P. Wilbur (2000) tanulmánya.
12. Ezek közül a szerencsésebb esetek azok, amikor Neumann, Wiener vagy Licklider, tehát az 1940-es és 1950-es évek nagy nemzedékének gondolatait értelmezik újra – gyakoribbak azonban a „cyborg (gépmember) volt-e Frankenstein?” szintű, valódi tudományos tétellel nem bíró kérdésfeltevések (ez utóbbi vita a Cybersoc levelezőlistán futott hosszabb ideig). A nemrég megjelent, David Bell és Barbara M. Kennedy (2000) szerkesztette kötet jól illusztrálja ezt. Ebben a vaskos tanulmánykötetben az 'emlékezet' szó előfordulása lényegileg egyetlen tanulmányra korlátozódik: Alison Landberg (2000) az androidok emlékezetének hiányáról és a beültethető emlékekről beszél a cyberpróféta William Gibson műveiben. Érdekes párhuzamot mutat ez a csak saját közegre koncentráló, üdvtörténetként és egyvonalúan építő múltkozepció azzal, amit Yves Hersant az európai szervezetek diplomataínál és általában az Euro-múlttal kapcsolatban megfigyelt (előadás az ELTE Atelier Doktori Iskolában, 2001. május 14.: *La construction européenne: entre mémoire et oubli*).
13. Inkább az érdekesség szintjén jelennek meg a más típusú közösségek, mint például a telefonos kapcsolaton alapuló csoportok – a jövő szempontjából az interneten is lehetségessé váló hangvagy kép- és hangalapon működő csoportok új kérdéseket vetnek majd fel.
14. Történeti nézőpontból talán nevenséges távlatnak tűnik ez, de le kell szögezzük, hogy a közegben immár hosszúnak és tartósnak tűnik korával a közösség. Hogy vizsgálata ezek után a jelenkortörténet, a szociológia vagy a kulturális antropológia körébe tartozik, megítélésünk szerint leginkább az alkalmazott kutatási módszereken és a kiemelt résztémákon múlik. Az emlékezet kutatása is „belefér” mindhárom diszciplína tárgykörébe – itt most arra teszünk kísérletet, hogy ötvözzük a két, egymással nem találkozó terület tanulságait.
15. Ez az IRC nevű chathálózatán él, #internetto.hu, később #index.hu néven. Ezt lényegében az Index regisztrált tagjai látogatták, de elvileg bárki más is beléphetett. A fórumokhoz közeli, nem rögzítő chat, a Piazza csak a regisztrált felhasználók számára nyitott.
16. Az első másfél év állománya azóta megjelent CD-ROM-on is, ami szükségtelenné tette az ilyen egyéni rögzítést – az egyéni rögzítés egyéb motivációi azonban lehetségesek maradtak, és a CD sem jutott el mindenkire.
17. A megbocsátás Paul Ricoeur (2000) legújabb, az emlékezetnek szentelt művének meghatározó, az egész vállalkozást indokolni tűnő fejezete.
18. Névváltásának, a közösség virtuális „költözésének” elemzése egy másik tanulmányra tartozik.

IRODALOM

BAUDRILLARD, J.

1988 *The Ecstasy of Communication*. New York: Semiotext(e).

BELL, DAVID – KENNEDY, BARBARA M., EDS.

2000 *The Cybercultures Reader*. Oxford: Routledge.

GELLÉRI GÁBOR

2000 Egy hálózati közösség: az Internetto/Index Törzsasztala – cyberantropológiai elemzési kísérlet. http://www.iszolda.hu/mese/bagoly_mondja_doga/szigorl.htm.

2001 Jelentések hálója – a világháló antropológia kutatása: elmélet és gyakorlat. http://www.iszolda.hu/mese/bagoly_mondja_doga/szakdoga.html.

KARVALICS LÁSZLÓ, Z.

1999 A világtársadalom mint információközösség. Norbert Wiener, az információ társadalomelméletének plebejus teoretikusa. *In* Neumann Jánostól az internetig. Z. Karvalics László, szerk. 29–71. Budapest: Napvilág. /Akik nyomot hagytak a 20. századon, 4./

KOMENCZI BERTALAN

1999 J. C. R. Licklieder, a katedrálisépítő. *In* Neumann Jánostól az internetig. Z. Karvalics László, szerk. 72–96. Budapest: Napvilág. /Akik nyomot hagytak a 20. századon, 4./

LANDBERG, ALISON

2000 *The Prosthetic Memory: Total Recall and Blade Runner*. *In* *The Cybercultures Reader*. David Bell – Barbara M. Kennedy, eds. 190–201. Oxford: Routledge.

LEPETIT, BERNARD

1992 Javaslatok az interdiszciplinaritás szűkített értelmezéséhez. *Aetas* 3:98–105.

LÉVY, PIERRE

1997 *Cyberculture*. Paris: Odile Jacob.

NUNES, MARK

1995 Baudrillard in Cyberspace: Internet, Virtuality, and Postmodernity. *Style* 29:314–327.

RHEINGOLD, HOWARD

1992 A Slice of Life in my Virtual Community. *Whole Earth Review*. <http://www.fiu.edu/~mizrachs/virt-comm.html>

RICOEUR, PAUL

1971 *The Model of the Text. Meaningful Action Considered as a Text*. *Social Research* 3:529–562.

2000 *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Seuil.

SLATER, DAN – MILLER, DANIEL

2000 *The Internet: An Ethnographic Approach*. Oxford: Berg.

TODOROV, TZVETAN

1995 *Les abus de la mémoire*. Paris: Arléa.

WIENER, NORBERT

1974 *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Gondolat.

WILBUR, SHAWN P.

2000 *An Archeology of Cyberspace: Virtuality, Community, Identity*. In *The Cybercultures Reader*. David Bell – Barbara M. Kennedy, eds. 45–55. Oxford: Routledge.

GÁBOR GELLÉRI

What has to do the cyber with anthropology and the anthropology with the cyber?

It is widely known and accepted that the development and spread of the Internet in the whole world is one of the most important impressive process in many respects within the last 25 years. Parallel to its formation the need for its scientific research has been strongly articulated but the investigations dealing with this field have even today a lot of problems concerning methodical, conceptual and thematic questions. This paper aims to clear some of these obstacles on the basis of a case study within a cyber-community.